

مرکز مدیریت حوزه های علمیه خاوران

مدرسه علمیه الزهرا (سلام الله علیها)

شهرستان شاهین دژ

عنوان :

تربیت اخلاقی کودکان از دیدگاه امام علی علیه السلام

ارسال به شانزدهمین جشنواره بانوی کرامت

استاد راهنما:

خانم الهوردی زاده

پژوهشگر:

سکینه محمدی

شماره تماس: ۰۹۱۴۲۷۴۵۵۸۴

اردیبهشت ماه ۱۳۹۷

چکیده

اخلاق و تربیت اخلاقی نقش بسیار مهم در سلامت روح انسان و سعادت و خوشبختی فرد و جامعه دارد، بیشتر والدین به طور غریزی به تربیت کودکان خود می پردازند و هیچ آموزش و مطالعه ای در این باره ندارند. ما برای رفع این کمبود نگاهی بسیار کوتاه به مبانی تربیت، اصول و روشهای اخلاقی تربیت از دیدگاه امام علی علیه السلام با روش توصیفی - تحلیلی در علوم تربیتی خواهیم پرداخت.

با ترکیب روش های عقلانی و روشهای عبادی تربیت می توان فرزندان شایسته ای را تربیت کرد و به تعادل روحی و روانی رساند. تعادلی که آرزوها و افعال انسان با استعدادها و نیازهای وجودی او هماهنگ باشد. کلید واژه: اخلاق، تربیت اخلاقی، خانواده، کودک، علوم تربیتی، تربیت کودک، تربیت از دیدگاه امام علی.

مقدمه

مهمترین محیطی که باید کودک در آن تربیت شود کانون مقدس خانواده است. کلید اصلی شیوه تربیتی مناسب درک شخصیت خلق و خوی کودک می باشد تا در کنار استعدادها، تمایلات او را بهتر شناسایی کنند. نهج البلاغه سرشار از نکات تربیتی می باشد که بیش از هر چیز راهکار تربیتی ارائه می کند و نامه ۳۱ آن خطاب به امام حسن علیه السلام یکی از برترین اسناد تربیتی است، کافی است آن را بخوانیم و دقت کنیم و به کار ببریم. استفاده از قرآن کریم و سیره ی ائمه علیه السلام به عنوان بهترین و برترین شیوه تربیت باید مورد توجه قرار گیرد. این مسأله در علوم فرهنگی، اجتماعی و اعتقادی و تربیتی مورد بحث است.

مباحث تربیتی یکی از بنیادی ترین مباحث علوم انسانی است و با تربیت کودکان با روش های صحیح کودک و خانواده همواره به سوی تکامل و ترقی حرکت می کند.

اکثر والدین به صورت غریزی اقدام به تربیت کودکان خود می کنند و آموزش یا مطالعه ای در این مورد ندارند، بر آن شدیم تا با نگاهی که شیوه های تربیتی از دیدگاه امام علی علیه السلام برای رفع این کمبود گامی برداریم. هدف از این تحقیق تبیین مبانی تربیتی، بررسی اصول تربیت اخلاقی و روشهای تربیت اخلاقی از دیدگاه و کلام امام علی علیه السلام می باشد.

در این تحقیق از کتاب تربیت اخلاقی به نویسندگی محمد داودی جلد سوم، کتاب تربیت فرزند به نویسندگی دکتر سید علی حسین زاده، مقاله امام علی علیه السلام و تربیت کودک به نویسندگی نوراله خسروی نگاهی ویژه دارد. نوآوری ما نسبت به این کتابها و مقالات این بوده که به مقوله ی تربیت اخلاقی فرزندان از دیدگاه امیر مؤمنان پرداخته ایم.

سوال اصلی ما این است که تربیت اخلاقی کودک از دیدگاه امام علی علیه السلام چگونه است؟ فرض بر این است که در نظام تربیتی هدف نهایی تربیت انسانی است که مطیع پروردگار و تسلیم آستان او باشد.

مفهوم شناسی تربیت، کودک و اخلاق

تربیت از ماده ربو یا ربب، اصلش مضاعف ربّ (ربب) بوده است. ربّ به معنای صاحب، مالک تربیت و پرورش است. تربیت نیز ایجاد کردن حالتی پس از حالت دیگر در چیزی است تا به حد تام و کمال برسد.^۱

تربیت عبارت است از پروردن قوای جسمی و روان انسان برای وصول به کمال مطلوب انتقال تفکر، احساس و عمل جامعه به آیندگان، تربیت عملی است که از طریق نسل بالغ درباره آنها که رشد کافی نیافته اند، بمنظور پرورش جسمی، فکری و اخلاقیان انجام می شود، تا آنها را برای عضویت در زندگی انسانی آماده کند.^۲

همچنین عبارت است از هرگونه فعالیتی که معلمان، والدین، یا هم شخص دیگری به منظور اثرگذاری بر شناخت نگرش، اخلاق و رفتار یک فرد دیگر، بر اساس اهداف از پیش تعیین شده انجام می دهد.^۳

سیره در زبان عربی از ماده سیر است یعنی حرکت کردن در اصطلاح زمانی یک رفتار سیره یک فرد به حساب می آید که همیشه بر آن مداومت داشته باشد.

همچنین تربیت عبارت است از رفع موانع و ایجاد مقتضیات برای آنکه مقتضیات انسان در رحمت کمال مطلق شکوفا شود.^۱

^۱. راغب اصفهانی، ۱۳۵۸، ص ۳۳۶

^۲. قائمی، ۱۳۶۴، ص ۲۵

^۳. حسین زاده، ۱۳۸۸، ص ۱۲

سیره عبارت است از سبک و اسلوب و متد خاصی که افراد صاحب اسلوب و سبک و منطق در سیر خودشان به کار می برند. همه ی مردم سیر دارند ولی سیره ندارند یعنی این چنین نیست که همه مردم در رفتار خودشان از یک منطق خاص پیروی کنند و یک سلسله اصول در رفتار خودشان داشته باشند که آن اصول معیار رفتار آنها باشد.^۲

تربیت در آیات و روایات

قرآن کریم گاه مطالبی را به پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم نسبت داده یا برخی از ویژگی های آن حضرت را یادآور شده است که می توان از آنها به سیره ی آن حضرت پی برد. «فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لَمْ تُؤَلَّهِمْ أَنْ يَتَّخِذُوا فِتْنَةً لَكَ فَظًا غَلِيظًا قَلْبًا لَا تَضْمَنُ مِنْ حَوْلِكَ»^۳

البته این گونه استفاده از قرآن تنها به پیامبر اکرم اختصاص دارد چون قرآن در مورد ائمه به صورت مستقیم به ویژگی هایی تصریح نکرده است ولی شاید بتوان گفت حتی در مورد سیره ی آنها نیز از قرآن می توان استفاده کرد. زیرا برخی از آیات طبق ادله معتبر در خصوص ائمه علیه السلام نازل شده است.^۴ «مِنَ الْمُؤْمِنِينَ رِجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدَ اللَّهُ عَلَيْهِ»^۵ و نیز «إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِينَ ءَامَنُوا الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَ يُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَ هُمْ رَاكِعُونَ»^۶

اهمیت و ضرورت تربیت آدمی بر کسی پوشیده نیست، در روایات بر تربیت فرزند در دوران کودکی، نوجوانی و اوایل جوانی تأکید فراوانی شده است. حضرت علی علیه السلام در نامه ای خطاب به فرزندش امام حسن علیه السلام می فرماید: «أَمَّا قَلْبُ الْحَدِثِ كَالْأَرْضِ الْخَالِيَةِ مَا الْقَى فِيهَا مِنْ شَيْءٍ قَبْلَتْهُ فَبَادَرَتْكَ بِالْأَدَبِ قَبْلَ أَنْ يَقْسُو قَبْلَكَ وَ يَشْتَغَلَ لُبُّكَ لِتَسْتَقْبَلَ بِجَدِّ رَايِكَ مَا قَدْ كَفَاكَ أَهْلُ السُّجَرِ بَغِيْتَهُ وَ تَجَرَّبَتْهُ» قلب کودک مانند زمین خالی است که هر بذری در آن بکارند می روید. از این رو در تربیت تو در کودکی و پیش از آن که قلبت

^۱ - محمودی، بی تا ص ۲۹

^۲ . مطهری، بی تا، ص ۶۳، ۶۲

^۳ . آل عمران ۱۵۹

^۴ . حسین زاده، ۱۳۸۸، ص ۱۷

^۵ . احزاب ۲۳

^۶ . مائده ۵۵

سخت و ذهنت مشغول شود آغاز کردم تا تو حقیقت آنچه را که اهل تجربه تو را از تجربه مجدد آن بی نیاز می سازند با رأی قاطع بپذیری.^۱

اهداف تربیت

پرورش صحیح عقل و عاطفه که پایه و اساس سعادت انسان است باید از کودکی شروع شود. دوران کودکی بهترین اوقات فرا گرفتن راه صحیح زندگی است. قدرت تقلید و اقتباس و حس قبول کودک خیلی شدید است. تمام حرکات و سکنت و کلیه ی گفتار و رفتار مربی خود را در کمال دقت مانند یک فیلم عکاسی در خود ضبط می کند. راستگویی، نظافت، ادب، وظیفه شناسی و ده ها صفت پسندیده دیگر را باید در ایام کودکی به طفل آموخت و با همان سجایا پرورش داد. کسانی که در کودکی با روش صحیح تربیت نشده اند، تغییر خلق و خوی بد آنها در بزرگسالی بسیار مشکل است. خوشبخت ترین افراد کسانی هستند که از اول با پرورش صحیح و سالم بار آمده اند و صفات عالیله ملکه ی آنها شده است. پدران و مادران در پی ریزی بنای سعادت فرزندان سهم بزرگ و مسؤولیت مهمی دارند بخصوص مادر که قسمت اعظم پرورش جسم و روان کودک بر عهده ی اوست و در واقع اولین کلاس تعلیم و تربیت است.^۲

تربیت دینی در سیره تربیتی امام علیه السلام

در سیره معصومان علیه السلام آداب و سنت هایی یافته می شود که از آغاز تولد فرزند تا روز هفتم به آنها عمل می شده است عمل به این آداب زمینه های مساعد تربیت را در فرزند به وجود می آورد و ممکن است نقش برخی از این آداب در تربیت فرزند برای ما نهان باشد یا تأثیر کمتری در تربیت داشته باشد ولی به هر حال عواملی است که در تربیت فرزند مؤثر است بخشی از این آداب زمینه را برای تربیت فرزند در مراحل بعدی فراهم می کند و برخی علاوه بر آن اثر مستقیم دارند. از مجموع تأثیرات جزئی است که تربیت تحقیق

^۱. نهج البلاغه، نامه ۳۱

^۲. فلسفی، ۱۳۸۱، ص ۲۱۶

روشهای عقلانی تربیت

در دین اسلام اهداف تربیتی با محوریت خانواده است. همانطور که می دانیم زمینه اصلاح و هدایت افراد در گام نخست از خانواده شروع می شود. در مرحله بعد با استفاده از ظرفیتی که در خانواده وجود دارد اصلاح و بالطبع جهان مقدر می شود. به برخی از روشهای عقلانی تربیت اشاره می کنیم:

۱. روش الگودهی

داشتن اسوه و یافتن الگو از روش هایی است که تربیت نوجوانان را سمت و سو می بخشد. بنابراین یکی از روشهای مؤثر تربیت فرزندان معرفی کردن الگوهای رفتاری خواهد بود البته داشتن الگو یا به تعبیر جامعه شناسی گروه مرجع در دوره های دیگر نیز کاربرد دارد. اما نقش آن در دوره ی نوجوانی که مرحله تحکیم هویت افراد به شمار می رود حیاتی تر و پررنگ تر است. روش تربیتی الگودهی یکی از روشهای پرکاربرد در نظام تربیتی اسلامی است. شاید معرفی شدن پیامبر صلی الله و آله و سلم به منزله الگو «لقد كان لكم فی رسول الله أسوة حسنة لمن كان يرجوا الله و الیوم الآخر و ذکرَ الله کثیر»^۱ به سبب همین روش تربیتی در اسلام است. حضرت علی علیه السلام نیز معرفی الگو برای رفتار و عملکرد را از جمله روش های مؤثر بر تربیت می داند. «لیتأسَّ صغیرکم بکبیرکم و لیرأف کبیرکم بصغیرکم»^۲

هر آینه خردسالان به بزرگسالان اقتدا نمایند و بزرگسالان به خردسالان مهربان باشند.

تأکید حضرت علی علیه السلام بر اقتدای کودکان به بزرگسالان حاکی از ضرورت وجود مقتدا در رفتار یا ترغیب کوچکترها به پیروی از بزرگترهاست. شایسته است که والدین برای هدایت و تربیت فرزندانشان بکوشند و مقتدا و الگویی به آنها معرفی کنند.^۳

^۱. قرآن کریم، سوره احزاب ۲۱

^۲. سیدرضی، نهج البلاغه، ص ۲۴۰

^۳. ساجدی، کوشا، ۱۳۹۴، ص ۱۲۳

۲. شیوه مهر طلبی و محبت خواهی

محبت خواهی یکی دیگر از گرایش های ذاتی و مهم آدمی است که از غریزه لذت دوستی سرچشمه می گیرد، بخش قابل توجهی از نیازهای روحی فرزند در سایه همین غریزه تأمین می گردد. مهر و محبت که از نیازهای طبیعی و ذاتی کودک است در تأمین سلامت روحی و حتی جسمی آدمی نقش به سزایی ایفا می نماید.

همچنانچه صحت و سلامتی زندگی اجتماعی و ارتباطات جمعی تنها در سایه مهرورزی و محبت امکان پذیر است.

محبت در زندگی خانوادگی نیز تأثیر فراوان دارد. محبت و مهر مادر در جسم و روان کودک تأثیر می بخشد. روابط صمیمانه و شادابی محیط خانواده هنگامی از استحکام لازم برخوردار می گردد که سایه مهر پدر را بر سر داشته باشد.^۱

کودکی که از محبت و مهر پدر خویش برخوردار نیست، عواطف انسانیش رشد نکرده، فردی خشن، افسرده و بی رحم بار می آید. کودکان نیاز دارند که محبوب و مورد علاقه والدین باشند و به هنگامی که ببینند والدین نمی توانند انتظارات را برآورند دچار عدم رضایت شده و دست به هر کاری می زنند.^۲

امام علی علیه السلام می فرمایند: «كَانَ لِعَلَى بْنِ أَبِي طَالِبٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ ابْنٌ وَبِنْتُ فَقَبِلَ الْابْنُ بَيْنَ يَدَيِ الْبِنْتِ، فَقَالَتْ أَتُحِبُّهُ يَا أَبُهِ؟ قَالَ: بَلَى، قَالَتْ: ظَنَنْتُ أَنَّكَ لَا تُحِبُّ أَحَدًا مِنْ دُونِ اللَّهِ، فَبَكَى ثُمَّ قَالَ: أَحَبُّ لِي وَالْشَّفَقَةُ لِلْأَوْلَادِ»^۳ علی علیه السلام در حضور یکی از دخترانش، یکی از پسران خویش را بوسید، دختر گفت: پدر جان آیا او را دوست می داری؟ حضرت فرمود: آری، دختر گفت: گمان می کردم که کسی جز خدا را دوست نمی داری! حضرت گریست و سپس فرمود: محبت مخصوص خدا و شفقت برای فرزندان است.»

^۱. اسماعیل یزدی، ۱۳۸۵

^۲. قائمی، بی تا، ص ۴۷

^۳. نوری طبرسی، ۱۴۰۹ق، ج ۱۵، ص ۱۷۱

۳. روش مشارکت دهی

یکی از اهداف اصلی تربیت اجتماعی این است که فرد تربیت شده در مسایل اجتماعی پیرامون خود واکنش نشان دهد و در جهت دهی حل مسائل و بهبودی اوضاع اجتماعی نقش فعال داشته باشد. توانایی افراد در عهده داری نقش های فرهنگی و سیاسی و اجتماعی می طلبد که این آمادگی پیش تر در آنها ایجاد شده باشد.

یکی از راه های توانمندسازس نوجوانان آن است که در امور اجتماعی مشارکت داده شوند. مشارکت دادن نوجوان در امور نهاد کوچکی به نام خانواده سبب می شود که او بتواند هنگام جوانی در نهادهای بزرگتر و ساختارهای پیچیده تر نقش های اجتماعی را به خوبی عهده دار شود. مشارکت فکری به معنای حضور عقلانی و ذهنی نوجوان در امور خانواده و جامعه است. والدین در محیط اجتماعی کوچکی به نام خانواده می توانند موقعیتی را به وجود آورند که نوجوان بتواند اظهار نظر کند، تصمیم بگیرد، مشورت بدهد و مشورت بخواهد.

همه موارد یاد شده در نوع خود تمرینی برای حضور فعال فکری در مسایل سیاسی و فرهنگی در سطح کلان جامعه است.^۱

نتیجه گیری

روش هایی که برای تربیت کودکان مفید است در شرایط مختلف زیستی و اجتماعی و همچنین مراحل سنی گوناگون متفاوت است. کدک را باید آنگونه تربیت کرد که سنش می طلبد. شناخت مراحل سن و فهم ویژگی های اخلاقی، عاطفی و اجتماعی کلیدی ترین مؤلفه در گزینش روش های تربیت است. انتخاب روش های دینی و اخلاقی در شکل گیری و استحکام نظام اجتماعی الهی یعنی حیات طیبه مؤثر خواهد بود. فطرت اولیه انسان به عنوان سرمایه ای است که خداوند حکیم به منظور تأمین سعادت بشر در نهاد هر کودک قرار داده است که اگر با تربیت صحیح و عالمانه تقویت شوند در پرتو آن سعادت کودک پی ریزی می شود. رعایت کردن احکام و آداب دینی یعنی داشتن خط مشی برای زندگی کردن بر پایه خدا محور بودن افرادی که در بزرگسال مقید به انجام تکالیف دینی نیستند ذاتاً بی اعتقاد به دین نیستند بلکه عواملی همچون بی توجهی و عدم تقید والدین نسبت به انجام به موقع تکالیف عبادی است که در نبود تمایلات معنوی فرزندان نقش بسزایی

^۱. ساجدی، کوشا، ۱۳۹۴، ص ۱۵۴

دارد و بیشتر از همه پدران و مادران چرا که مرتبط با تربیت فرزند هستند. حضور در اماکن مذهبی چون حسینیه ها، مساجد و حوزه های علمیه این فرصت را به وجود می آورد که افراد به منابع خودساز و تربیتی و با نخبگان و صالحان جامعه آشنا شود.

منابع و مأخذ

*قرآن

*نهج البلاغه

۱. اسماعیل یزدی، عباس، فرهنگ تربیت، مسجد مقدس جمکران، قم، ۱۳۸۱
۲. آمدی، عبدالواحد بن محمد، غررالحکم و دررالکلم، ترجمه محمدعلی انصاری، قم، دارالکتاب، ۱۳۳۷
۳. بیگی، روح الله، ارزش های اجتماعی در قرآن، اسوه، قم، ۱۳۸۹
۴. تهرانی، مجتبی، اخلاق آلهی، تهران، سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، چاپ دوم، ۱۳۸۶
۵. حسین زاده، سیدعلی، تربیت فرزند، چاپ هفتم، نشر پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۸۸
۶. داوودی، محمد، سیره تربیتی اهل بیت، ناشر پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، چاپ هفتم، قم، ۱۳۸۹
۷. راغب اصفهانی، ابی قاسم، مفردات الفاظ قرآن، نشر دارالکتاب اسلامی، چاپ اول، تهران، ۱۳۸۵
۸. ساجدی، ابوالفضل، کوشا، غلام حیدر، روش های تربیت اجتماعی در خانواده و شاخص های آن، انتشارات آموزش و پژوهشی امام خمینی، قم، تابستان ۱۳۹۴
۹. سبحانی نیا، محمد، جوان و آرامش، بوستان کتاب، چاپ ششم، ۱۳۹۰
۱۰. سیف، سوسن، کدیور، پروین، کرمی نوری، رضا، لطف آبادی، حسین، روانشناسی رشد، انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، تهران، چاپ اول، ۱۳۸۹
۱۱. شریعتمداری، علی، تعلیم تربیت اسلامی، مؤسسه انتشارات امیر کبیر، چاپ شانزدهم، تهران، ۱۳۸۰
۱۲. شیخ صدوق، علل الشرایع، مکتبه الداوری، ۱۳۸۵ ق
۱۳. فلسفی، محمدتقی، کودک از نظر وراثت و تربیت، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، چاپ سوم، ۱۳۸۱

۱۴. قائمی امیری، علی، تربیت و بازسازی کودکان، ناشر تبلیغات اسلامی، بی تا
۱۵. قائمی، علی، خانواده و تربیت کودک، انتشارات امیری، قم، ۱۳۶۴
۱۶. قلی زاده کلان، فرض الله، تربیت کودک در محیط خانواده، انتشارات پارسیان، قم ۷۷
۱۷. محمودی، اسماعیل، همپای محمد (جوانی علی، تولد تا ازدواج)، انتشارات فروزان، بی تا.
۱۸. مظاهری، ابراهیم، با فرزندان در سایه قرآن، انتشارات ظفر، چاپ اول، قم، پاییز ۱۳۷۶
۱۹. الهامی نیا، علی اصغر، آیین زندگی، زمزم هدایت، چاپ اول، قم، زمستان ۱۳۹۰